

College voor Toetsen en Examens

LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO

CONCEPT SYLLABUS
CENTRAAL EXAMEN 2027

Versie 1, februari 2025

© 2025 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag mits voorzien van een bronvermelding en zonder enige wijziging worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van het College. Het hergebruik van eventueel auteursrechtelijk beschermd werk van derden in dit werk is niet nader geregeld door het CvTE.

INHOUD

Voorwoord	3
1 Examenstof van het centraal examen	5
2 Specificatie examenstof van het centraal examen	6
3 Het centraal examen	12
3.1 Zittingen centraal examen	12
3.2 Hulpmiddelen	12
Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en cultuur vwo	13
Bijlage 2. De plaats van Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur in de profielen	15
Bijlage 3. De minimumlijst Latijn	16
Deel I Vormleer	16
Deel II Syntaxis	19
Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen	22
APPENDIX	33

VOORWOORD

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten. Bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is ook een hulpmiddel voor degenen die zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2027. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2028 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2027 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2026 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2027 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. J.H. (John) van der Vegt MPM

1 EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (sub domein 1: reflectie op klassieke teksten), B¹ (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het College voor Toetsen en Examens maakt een specificatie bekend van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2027	2028	2029	2030
Cicero retor	Ovidius	Seneca en een andere auteur	Vergilius

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze selectie bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vak onderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

¹ Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen.

2 SPECIFICATIE EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN

Auteurs: Cicero
Genre : Retorisch proza

A TEKSTEN

Tekstedities:	In Catilinam: T. Maslowski: <i>Orationes in L. Catilinam quattuor</i> . Munich/Leipzig 2003. Pro Archia Poeta: A.C. Clark: <i>M. Tulli Ciceronis Orationes IV</i> . Oxford 1910. In Pisonem: A.C. Clark: <i>M. Tulli Ciceronis Orationes III</i> . Oxford 1909. De Oratore: K.F. Kumaniecki: <i>De Oratore</i> . Leipzig 1969.
Thema:	Maken en breken: de macht van het woord

1 Pensum

De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen.

In Catilinam 1

1-2	Catilina moet gedood worden
3-4*	
5-6 t/m custodient	
9-13 (praetulisti)	moordaanslag op Cicero; Catilina moet vertrekken
17-18*	Rome zelf, bang voor Catilina, vraagt hem te vertrekken
21-27 nominaretur*	wie in opstand komt, verliest zijn burgerrecht
27 Nunc - 29 conflagraturum	
29 His ego - 33*	

Pro Archia poeta

1-4 t/m asciscendum fuisse*	inleiding; Cicero zet het doel van zijn rede uiteen
4 Nam ut t/m 7	leven en groeiende beroemdheid van Archias
8-11*	Cicero weerlegt de punten van de aanklacht
12-19 violavit	de grote waarde van literatuur en de essentiële rol van dichters
19 Saxa - 22*	ook onze voorouders erkenden de waarde van literatuur
23-26 dederet*	literatuur inspireert tot grootsheid
26 Neque -30	
31-32*	

In Pisonem

1 (lamne vides) -3	Piso stelt niets voor in vergelijking met <i>homo novus</i> Cicero
6-8*	Cicero is de <i>parens patriae</i> ; Piso steunt Clodius
13-14*	misdragingen door de persoon Piso
15-16	
17-24 nominabuntur*	
30-33 optatior*	Piso gehaat en Cicero geliefd
68-72 inquinavit	Piso's vriendschap met Philodemus
72 quimodo -75 fuisset	Cicero weerlegt kritiek op zijn eigen poëzie

De Oratore

1.113 sic igitur – 117*	het belang van aangeboren talent (ingenium)
1.126-128*	de veelzijdigheid van de retor
1.129-136*	grote talenten hebben ook training nodig
1.137-145 gustaram	klassieke lessen over retorica: hoe zit een redevoering in elkaar?

Teksten ter vergelijking

Plinius, Epistulae

- 1.2* over schrijfkunst; Cicero is aangenaam
3.15* over schrijfkunst; Cicero droeg dichters een warm hart toe
3.21* over de dood van Martialis; Plinius krijgt lof omdat hij op Cicero lijkt

Martialis, epigrammen

- 3.66* over de dood van Cicero, een verlies voor Rome
5.69* over de dood van Cicero, de mond van Rome
4.16* over Cicero als redenaar; hij was een groot pleiter
9.70* over Cicero als redenaar; bekendheid van o tempora o mores

Quintilianus, Institutio Oratoria

- 11.1.15-28* Cicero scheidt volgens sommigen te veel op over zichzelf
12.1-14-24* Cicero is de beste orator, ondanks zijn gebreken

Thema

In het pensum van 2027 staat de macht van het woord centraal. Wat kun je allemaal bereiken met woorden, en hoe word je een goed spreker of schrijver? In de teksten zien we dat de juiste woorden op het juiste moment een enorm effect kunnen bereiken in de wereld: ze kunnen verstrooiing bieden en inspireren, maar ook het leven van een mens redden of vernietigen. De wereld van de Romeinen lijkt hierin sterk op de onze: ook in onze tijd kunnen woorden, vanwege het wijdverbreide gebruik van de sociale media en het grote forum dat het internet kan bieden, mensen marginaliseren, cancelen of juist op een voetstuk plaatsen. Cicero laat met zijn redevoeringen zien hoeveel macht het woord heeft, en legt in zijn theoretische werken over de retorica ook uit hoe je woorden zo effectief mogelijk kunt inzetten.

Achtergronden bij de redevoeringen

De eerste Catilinarische redevoering werd gehouden in 63 v.Chr. Cicero brengt de samenzwering van Catilina aan het licht en roept Catilina op om Rome te verlaten. Hij schildert Catilina en zijn volgelingen af als corrupt, moreel bankroet en aan lager wal geraakt. Deze redevoering illustreert bij uitstek het retorisch talent van Cicero.

De redevoering voor de dichter Archias is uitgesproken in 62 v.Chr. Cicero verdedigt voor de rechtbank de Griekse dichter Archias, die volgens de aanklagers ten onrechte het Romeinse burgerrecht zou hebben verkregen. De speech is vooral beroemd geworden vanwege Cicero's lof voor de poëzie. Van de verschillende voordelen van de poëzie is met name die van het roemen van belangrijke daden voor hem belangrijk: zo kan literatuur inspireren tot moreel juist gedrag en de republiek ondersteunen.

In de redevoering tegen Piso (uitgesproken 55 v.Chr.) neemt Cicero het op tegen een persoonlijke vijand, die hij met een vlammende *oratio invectiva* in de senaat aanvalt. Toen verschillende politici Cicero de stad uit wilden werken, had Piso Cicero kunnen bijstaan – maar in ruil voor het proconsulaat van de provincie Macedonia hield hij zich afzijdig. Cicero valt hem daarom na zijn terugkeer in de senaat aan, waarbij hij veel negatieve aandacht besteedt aan het karakter van Piso. Daarna bekritiseert hij Piso's omgang met de filosoof Philodemus, en verdedigt hij zich tegen kritiek op zijn eigen poëzie.

2 Genre

2.1 Cicero en de retorica

De redevoeringen van Cicero zijn retorische teksten, d.w.z. teksten met een persuasief doel. De *In Catilinam* en *In Pisonem* zijn uitgesproken ten overstaan van de senaat, en de *Pro Archia poeta* voor de rechtbank. Cicero is er, vanwege de belangen van de staat of van zijn cliënt (of van zichzelf), alles aan gelegen zijn gelijk te krijgen, ook al heeft hij dat misschien niet. Hij geeft zijn voorstelling van de situatie en van de gebeurtenissen, en hij probeert die voorstelling zo veel mogelijk te kleuren op een manier die voor hem gunstig is.

Cicero was niet alleen in de praktijk actief als spreker, maar was ook zeer geïnteresseerd in de theorie van de retorica. In verschillende traktaten beschreef hij zijn visie op de welsprekendheid. Zijn *De Oratore* is het meest uitgebreide daarvan. In dat werk beschrijft hij niet alleen allerlei technische aspecten van het spreken, maar ook de ideale spreker: die moet filosofisch geschoold zijn en over de juiste morele kwaliteiten beschikken, zodat hij van waarde is voor de staat.

Cicero's leven stond in het teken van de retorica. Dankzij zijn retorische vermogens werd hij een prominent figuur, die zelfs het hoogste ambt van consul bekleedde. Tegelijkertijd creëerde hij door zijn arrogante manier van spreken en felle aanvallen op tegenstanders diverse persoonlijke vijanden, die hem onder andere dwongen om in ballingschap te gaan, en is hij om het leven gekomen vanwege de inhoud van zijn *Philippicae*.

2.1.1 De geschiedenis van de retorica

1. Oorsprong en vroege ontwikkeling.

Rechtspraak, politieke en militaire besluitvorming en ceremoniële redevoeringen waren al vanaf de tijd die Homerus beschrijft openbare gebeurtenissen, waarbij een goede spreker veel aanzien en invloed genoot. Met de opkomst van de democratie in Athene en andere steden in de vijfde eeuw v.Chr. nam de invloed van de retorica sterk toe. Naar aanleiding van het optreden van diverse 'sofisten', publieke sprekers en filosofen die stelden kennis te kunnen overdragen op het gebied van gelijk hebben en vooral gelijk krijgen (de theorie van de 'waarschijnlijkheid' of 'plausibiliteit' als alternatief voor de 'waarheid'), werd de retorica het object van systematische reflectie.

2. Aristoteles en de retorica

Aristoteles (384-322 v.Chr.) is de eerste die de retorica systematisch benaderde, vanuit een empirisch en praktisch standpunt. Hij maakte een onderscheid tussen de retorica, die een moreel neutrale vaardigheid is, en de redenaar, die verantwoordelijk is voor een moreel verantwoorde toepassing. In principe moet de redenaar volgens hem met zakelijke en eerlijke argumenten zijn toehoorders proberen te overtuigen. Omdat de meeste mensen echter niet oordelen op strikt rationele gronden, mag de redenaar volgens Aristoteles ook psychologische beïnvloeding en boeiend taalgebruik aanwenden om zijn doel te bereiken. Mede in het kader daarvan maakte Aristoteles een invloedrijk onderscheid tussen drie strategieën om het publiek te overreden: op basis van karakter (ethos), op basis van argumenten (logos) en op basis van emotie (pathos).

3. Hoogtepunt en verandering van de retorica in Griekenland

Het hoogtepunt van de praktijk van de retorica in Griekenland werd belichaamd door Demosthenes (384-322 v.Chr.), die het grote voorbeeld werd voor Cicero. Demosthenes excelleerde in het genre van de politieke welsprekendheid, dat in de Griekse wereld aan belang inboette na de veroveringen van Alexander de Grote en de stichting van de grote koninkrijken van Alexanders opvolgers. De procesredevoering bleef daarentegen belangrijk en de lofrede kreeg zelfs een nieuwe impuls door de verheerlijking van de Hellenistische heersers. In het onderwijssysteem nam het onderwijs in de retorica een overheersende positie in.

4. Rhetorica in Rome

In de tweede eeuw v.Chr. kwam in Rome het onderwijs in de retorica op, hoewel de praktijk van redevoeringen net als in Griekenland natuurlijk al veel langer bekend was (bijvoorbeeld in de senaat, de volksvergadering en de rechtspraak). De spreekvaardigheid van de Romein berustte tot die tijd vooral op aanleg en routine, aangevuld met voorbeelden die hij door *imitatio* verkregen had. Door Griekse leraren in de retorica raakten de Romeinen vertrouwd met het Hellenistische onderwijssysteem. Rond 100 v.Chr. werden ook scholen geopend door Romeinse leraren die hun onderwijs in het Latijn gaven; Cicero behoorde dus tot de eerste generatie Romeinen die Latijnstalig retoricaonderwijs kregen. De inhoud van het (Griekse) studieprogramma bleef in grote lijnen gelijk en de Romein zag het als zijn opgave om de Griekse voorbeelden na te volgen en te overtreffen (*imitatio* en *aemulatio*). De retorica onderging bovendien een transformatie omdat de Griekse theorie moest worden aangepast aan de Romeinse praktijk.

Met Cicero bereikte de praktijk van de Romeinse welsprekendheid haar hoogtepunt. Maar ook in theoretisch opzicht heeft Cicero een rol van grote betekenis gespeeld. In *De oratore* heeft hij zijn belangrijkste ideeën omtrent de ideale redenaar uiteengezet. Deze *orator perfectus* moest retorisch geschoold, door de praktijk gevormd en filosofisch onderlegd zijn. Het belang van de theoretische en technische aspecten (*ars*) werd door hem minder hoog aangeslagen dan de natuurlijke aanleg (*ingenium*). Het allerbelangrijkst voor Cicero was de culturele vorming van de redenaar op het gebied van filosofie, recht en geschiedenis.

Na de vestiging van de alleenheerschappij van Augustus werd de politieke retorica in Rome minder belangrijk dan daarvoor. De retorenscholen bleven wel fungeren als opleidingsinstituut voor de elite; de praktijk van juridische speeches bleef immers bestaan, en formeel gezien vonden er nog altijd debatten plaats in de senaat. Nieuw in het programma waren de *declamationes*, openbare voordrachten over verzonnen onderwerpen.

2.1.2 De theorie van de klassieke retorica

1. De doelstelling

Het doel van de retorica is het publiek, de tegenpartij of de beoordelende instantie te overtuigen of te overreden (*persuadere*).

2. Het onderwerp

In navolging van Aristoteles onderscheidt men drie soorten redevoeringen:

- 1) Het *genus iudiciale*: het pleidooi in een rechtszaal, met als belangrijkste vraagstelling: is de daad die ter beoordeling ligt wettig of onwettig dan wel rechtmatig of onrechtmatig? Alle vraagstukken waarbij een beoordeling op basis van het geldende recht (bv. diefstal, geweldpleging, moord) vereist wordt, vallen in deze categorie.
- 2) Het *genus deliberativum*: de politieke redevoering, met als hoofdvraag of het ter discussie staande beleid nuttig of schadelijk is en of het moreel verantwoord is of niet. Men kan bijvoorbeeld denken aan situaties waarin een regering de oorlog wil verklaren aan een vijand of een afgevalen bondgenoot.
- 3) Het *genus demonstrativum*: de gelegenheidsrede, zowel de lofredede als de smaadrede, met als vraagstelling: is de persoon of zaak in kwestie goed of slecht, mooi of lelijk etc. Men kan hierbij denken aan herdenkingsredevoeringen waarbij bepaalde personen of zaken dankbaar herdacht worden.

3 De taken van de spreker

De belangrijkste indeling uit de retorische systematiek is opgesteld vanuit het gezichtspunt van de spreker. Het gaat hier om de 'taken van de redenaar', de opeenvolgende bewerkingsfasen vanaf de confrontatie met het onderwerp tot de confrontatie met het publiek. Meestal werden er vijf fasen onderscheiden:

- *inventio*: het onderzoeken van het voorgelegde vraagstuk om tot een centrale stelling te komen, en het vinden van de argumenten voor het verdedigen van die stelling;
- *dispositio*: het ordenen van het gevondene, met name van de argumenten, tot een goed opgebouwd betoog;
- *elocutio*: de adequate verwoording van het gevondene en geordende;
- *memoria*: het memoriseren van de tekst;
- *actio*: de voordracht van de redevoering (stemgeluid, gezichtsuitdrukking, gebaren).

4 De tekst

Voor de opbouw van het betoog hield men in het algemeen de volgende principes aan, die samen ook wel de 'leer van de delen van de redevoering' genoemd werden:

- *exordium*, de inleiding. Hierin wordt de toehoorder voorbereid op het komende betoog en wordt zijn aandacht gewekt of eventuele tegenzin weggenomen. Bij de toehoorder dienen gevoelens van sympathie gewekt te worden voor de spreker, de cliënt of de zaak (of alle drie).
- *narratio*, de vertelling of uiteenzetting van de toedracht. Pas als de redenaar merkt dat hij zijn publiek in zijn greep heeft, begint hij met het vertellen van de (voor)geschiedenis. Het spreekt vanzelf dat hij daarbij niet een strikt objectief verslag van de gang van zaken hoeft te geven. Negatieve zaken kunnen worden weggemoffeld, positieve zaken kunnen worden aangedikt.
- *propositio*, de stelling, en de indeling van de daarop volgende argumentatie. Dit onderdeel heeft als belangrijkste functie om de toehoorder zeer beknopt in te prenten wat er gebeurd is en wat er behandeld zal gaan worden in het vervolg van de redevoering.
- *argumentatio*, de eigenlijke argumentatie pro en contra. In dit onderdeel wordt geappelleerd aan het vermogen van de toehoorder om logisch te redeneren. De stelling van de tegenpartij wordt ontkracht (*refutatio*) en de eigen positie door argumenten bevestigd (*confirmatio*).
- *peroratio*, de afsluiting van de redevoering. In het sluitstuk van de redevoering kan men nog een laatste beroep doen op de toehoorders en is er de mogelijkheid om te recapituleren.

Redenaars hielden zich vaak globaal aan deze 'ideale' indeling van de redevoering, hoewel een redenaar ervan kon afwijken als hij dat nodig vond.

5 De leer van de overreding: 'conciliare', 'docere' en 'movere'

Volgens de leer van de overreding beschikt de redenaar over drie wapens om zijn publiek te overtuigen: *conciliare* ('gunstig stemmen'), *docere* ('onderwijzen') en *movere* ('ontroeren'). De al eerder genoemde strategieën ethos, logos en pathos zijn aan deze wapens nauw verwant.

Het *exordium* is volgens de klassieke retorica de aangewezen plaats voor het *conciliare*: het publiek gunstig stemmen door sympathie te wekken voor de redenaar en zijn cliënt, en de indruk wekken geloofwaardig te zijn. De redenaar probeert vanaf het begin een vertrouwensrelatie met het publiek aan te gaan.

De onderdelen *narratio* t/m *argumentatio* lenen zich bij uitstek voor het *docere*: de presentatie van het feitenmateriaal en de - eventueel suggestieve - argumentatie.

De *peroratio* moet de toehoorder ten slotte in de juiste gemoedstoestand (bv. verontwaardiging of medelijden) brengen: *movere*. In de praktijk gaat de redenaar vaak al in een eerder stadium over tot het *movere*.

6 Oratio inactiva

Een *oratio inactiva* kan gedefinieerd worden als een redevoering die tot doel heeft om een tegenstander aan te vallen en onderuit te halen. Dit gebeurt door de persoon in kwestie van allerlei lelijks te betichten: gierigheid,

hebzucht, lafheid, drankverslaving, luiheid, machtsmisbruik, etc. Dergelijke argumenten, die naar ons gevoel weinig met de zaak te maken hebben en puur op de persoon gericht zijn, noemen we argumenten *ad hominem*. De *oratio invectiva* vormde in de Romeinse republiek een vast onderdeel van het politiek bedrijf. Het was een algemeen gebruikt en geaccepteerd middel om tegenstanders verdacht te maken. Persoonlijke verdachtmakingen (onaangenaam uiterlijk, onzedelijk gedrag, oneervolle afkomst) waren in dit verband vaak belangrijker dan inhoudelijke kritiek. In vele redevoeringen van Cicero komen kenmerken uit de *oratio invectiva* voor.

De positieve tegenhanger van de *oratio invectiva* is de *laudatio* of lofrede, die juist de positieve eigenschappen van een persoon benadrukt. Ook van dit type redevoering worden dikwijls elementen gebruikt door Cicero.

3 Taal

De CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centraal examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

B CULTUURHISTORISCHE CONTEXT

1. Cicero

Marcus Tullius Cicero (106-43 v.Chr.) is geboren in Arpinum, ten zuiden van Rome. Zijn familie behoorde tot de ridderstand (*equites*). Cicero heeft een gedegen opleiding gekregen in de retorica, de filosofie en rechtsgeleerdheid, drie terreinen waarop hij later naam gemaakt heeft. Deze opleiding vond plaats in Rome en later in Griekenland.

Als eerste van zijn familie slaagde Cicero erin door te dringen tot de hoogste ambten. Hij was daardoor een *homo novus*, iets wat door zijn tegenstanders regelmatig met de nodige minachting werd vermeld. De politieke carrière van Cicero was echter zeer succesvol, met als hoogtepunt het consulaat in 63 v.Chr., waarin Cicero met een sterk optreden een einde maakte aan de opstand van Catilina. Daarna kreeg hij meer moeite zich in de hoogste machtskringen te handhaven, en in 58 v.Chr. zag hij zich zelfs gedwongen om Rome te verlaten: politieke tegenstanders hadden ervoor gezorgd dat met terugwerkende kracht een wet werd ingevoerd die een verbanning eiste voor mensen die zonder proces Romeinse burgers ter dood hadden veroordeeld – precies wat Cicero had gedaan met de handlangers van Catilina. Na zijn terugkeer ging Cicero zich weer met de politiek bemoeien, hoewel de nieuwe machthebbers in Rome zijn autoriteit en invloed beperkten.

Na de moord op Caesar in 44 v.Chr. trad hij tijdelijk op als adviseur van de jeugdige Octavianus en ging hij fel tekeer tegen Marcus Antonius in zijn *Philippicae*. Octavianus en Marcus Antonius sloten echter een pact, waarbij Octavianus Cicero opofferde aan de goede verstandhouding met Marcus Antonius. Bij een halfslachtige vlucht poging werd Cicero op 7 december 43 v.Chr. door Antonius' soldaten vermoord.

2. De historische context

De late Romeinse Republiek, de tijd waarin Cicero opgroeide, was een onzekere, gewelddadige en politiek instabiele tijd. Aan het begin van de eerste eeuw v.Chr. bestonden steeds heviger spanningen tussen de zogenaamde *populares* (politici die de macht wilden grijpen via het volk, d.w.z. de volksvergadering) en de *optimates* (politici die de macht van de senaat willen versterken). Na jarenlange strijd tussen deze facties slaagden de *populares* erin de overhand te krijgen. In 60 v.Chr. gingen Crassus en Pompeius een verbond aan met Gaius Julius Caesar, een jonge ambitieuze politicus. Rond 50 v.Chr., na de dood van Crassus, woedde er een verbitterde machtsstrijd tussen Pompeius en Caesar, die door de laatste gewonnen werd. In 44 v.Chr. werd Caesar vermoord door samenzweerders onder leiding van Brutus. Caesars adoptiefzoon Octavianus versloeg samen met Marcus Antonius de samenzweerders, maar daarna werden ze elkaars tegenstanders. Dit leidde tot een burgeroorlog die werd beslist in de slag bij Actium in 31 v.Chr., waar Octavianus zijn tegenstander Marcus Antonius versloeg. Deze gebeurtenis wordt vaak beschouwd als het begin van de keizertijd. Octavianus krijgt kort daarna de titel Augustus; hij en zijn opvolgers behoren tot het Julisch-Claudische huis.

In de Romeinse Republiek bestonden verschillende publieke ambten, die met veel prestige gepaard gingen; het bekleden ervan zorgde ook voor invloed, macht en de mogelijkheid rijkdom te vergaren. Bekend worden verondersteld de termen aedilis, volkstribuun, quaestor, praetor, consul, proconsul, censor en dictator.

Literatuur speelde een belangrijke rol in de Romeinse samenleving. Poëzie en proza in verschillende genres zorgden voor vermaak in alle lagen van de maatschappij. De Romeinse elite kon zich onderscheiden door het bezoeken en organiseren van exclusieve voordrachten door dichters van het hoogste niveau. Zij konden ook dichters aan zich binden en ertoe bewegen hun eigen daden te laten bezingen. Veel Romeinen uit de bovenlaag schreven ook zelf: ze publiceerden speeches, autobiografieën,

traktaten en soms ook gedichten. Door de komst van steeds meer Griekstalige privébibliotheken in Rome werd de Griekse literatuur steeds toegankelijker.

3. Receptie

Cicero's voordrachten werden al in de oudheid als het summum van de Romeinse retorica gezien. We vinden lof voor Cicero's kwaliteiten al bij onder anderen Martialis, Quintilianus en Plinius. Vanaf de eerste eeuw n.Chr. waren de redevoeringen van Cicero vaste schoollectuur, en golden zijn traktaten als onmisbare leerboeken.

Ten tijde van het humanisme gold Cicero als de gouden standaard van het Latijn, een visie waar Erasmus in zijn *Ciceronianus* de draak mee steekt.

Er zijn verschillende moderne romans waarin het zeer goed gedocumenteerde en boeiende leven van Cicero een rol speelt. Een van de meest bekende en recente voorbeelden is Robert Harris' Cicero-trilogie.

C EINDTERMEN

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3 HET CENTRAAL EXAMEN

3.1 ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2 HULPMIDDELEN

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

BIJLAGE 1. EXAMENPROGRAMMA LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO

Latijnse taal en cultuur (LTC)

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Reflectie op klassieke teksten (sub domein 1) en antieke cultuur (sub domein 2)

Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

Domein C Zelfstandige oordeelsvorming

Domein D Oriëntatie op studie en beroep

Domein E Informatievaardigheden

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (sub domein 1: reflectie op klassieke teksten), B² (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het CvTE maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

---

² Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten en antieke cultuur

Subdomein 1: Reflectie op klassieke teksten

- 1 De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:
  - een ongeziene passage te vertalen;
  - een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
  - een passage vanuit taalkundig, letterkundig en cultuurhistorisch perspectief te vergelijken met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

Subdomein 2: (alleen van toepassing op het schoolexamen) Reflectie op antieke cultuur

- 2 De kandidaat kan:
  - antieke cultuuruitingen van verschillende cultuurdomeinen plaatsen in hun historische en culturele context en met elkaar in verband brengen;
  - antieke cultuuruitingen onderzoeken en zijn bevindingen formuleren.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

- 3 De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:
  - onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en eigentijdse ontwikkelingen;
  - de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de klassieke traditie waarin Europa staat.
- 4 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen):*
De kandidaat kan:
  - voorbeelden uit de receptiegeschiedenis herkennen, deze plaatsen in de context van de betreffende periode in de Europese cultuur en de van toepassing zijnde werkingsmechanismen noemen;
  - cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

- 5 De kandidaat kan een beargumenteerde reactie formuleren op de inhoud van voorgelegde teksten en andere cultuuruitingen (uit de Oudheid en latere tijden).
- 6 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen)*
De kandidaat kan cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen en daarover een beargumenteerd oordeel geven.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

- 7 De kandidaat kan:
  - doelgericht informatie en bronnenmateriaal zoeken, beoordelen, selecteren en verwerken, o.a. met behulp van het woordenboek;
  - (verworven) informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
  - gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij LTC;
  - adequaat schriftelijk, mondeling en digitaal in het publieke domein communiceren over onderwerpen uit het desbetreffende vakgebied;
  - bij het verwerven van vakkennis en vakvaardigheden reflecteren op eigen belangstelling, motivatie en leerproces.

BIJLAGE 2. DE PLAATS VAN LATIJNSE TAAL EN CULTUUR EN GRIEKSE TAAL EN CULTUUR IN DE PROFIELEN

Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

BIJLAGE 3. DE MINIMUMLIJST LATIJN

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van literaire termen die door het CvTE bekend worden verondersteld.

De minimumlijst Latijn hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvTE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvTE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Wanneer in examenvragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, dan wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin. Een tekstelement kan bestaan uit aaneensluitende woorden, maar dit hoeft niet.

Spellingsregels ten aanzien van Griekse eigennamen (in het Nederlands)

Ten aanzien van de spelling van de Griekse eigennamen hanteert het CvTE de volgende regels:

1. Uitgangspunt vormt de lijst van namen uit de Griekse en Romeinse oudheid, in Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal, 13^e herziene uitgave, 1999.
2. Bij eigennamen die niet in deze lijst voorkomen, hanteert het CvTE de spelling die aansluit bij die van de bovengenoemde lijst.
3. In citaten (bijvoorbeeld vertalingen) wordt de spelling van de auteur aangehouden. Kandidaten dienen derhalve op de hoogte te zijn van de verschillende spellingsconventies ten aanzien van de Griekse eigennamen.

DEEL I VORMLEER

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van zelfstandige naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *hostis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van bijvoeglijke naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *gravis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostrī*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- velle, nolle
- esse, posse, fieri
- ire en ferre, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: meminī en odi
- de semi-deponentia audere en solere
- de vormen: inquit en ait.

Perfectum actief:

- -vi
- -ui
- -i, -si, -xi, -psi
- uitgang -ēre in plaats van -ērunt
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- -tus
- -sus.

Het perfectum en plusquamperfectum kennen verkorte vormen, waarbij -vi of -ve achter de stam ontbreken.

DEEL II SYNTAXIS

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
  - genitivus possessivus
  - genitivus partitivus
  - genitivus subiectivus
  - genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- als aanvulling bij werkwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden (bijv. met een dubbele accusativus)
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.
- accusativus respectus
- na voorzetsels.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat, verwijdering en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie
- na voorzetsels.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen "tamelijk" en "te".

Het gebruik van quam dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen "-ste" en "zeer".

Het gebruik van quam met een overtreffende trap: "zo ... mogelijk".

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

Het begrip (semi)deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden). In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).
- het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden). In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan. Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie "mislukt" of niet tot een einde gebracht wordt (poging). Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.
- het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden). In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

modus coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.
- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.
- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.
- in de indirecte vraag.
- na de voegwoorden cum, ut en ne.
- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met quia en quod worden ingeleid (subjectieve redenen), wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.
- in de ablativus absolutus.
- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.
- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).
- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen (in geval van ontkenningen).
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

DEEL III LITERAIRE TERMEN: STILISTISCHE, NARRATOLOGISCHE EN ARGUMENTATIEVE MIDDELEN

I. Stilistische middelen

Afgebeelde Zie vergelijking.

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum murmure montis

met luid gerommel van de berg

Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel

dag brood op de tafel

dag visserke-vis met de pijp

P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,

ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,

hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen

Catullus, *Carmina* 51.1-2

De betreffende tekstelementen hoeven niet in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?

Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?

Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Wie zal er nu naar je toe komen? **Wie** zal jou mooi vinden?

Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?

Wie zul je kussen? **Wie** zul je in de lippen bijten?

Catullus, *Carmina* 8.15-18

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water** en **vuur**.

alieni adpetens, **sui** profusus

belust op **andermans** vermogen, verkwistend met **zijn eigen** vermogen

Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 5

- Asyndeton** De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.
- Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.
- Multatuli, *Max Havelaar*
- retia rara, plagae, lato venabula ferro
- wijdmazige netten, strikken, breedpuntige speren.
- Vergilius, *Aeneis* 4.131
- Een vertaler kan ervoor kiezen een verondersteld verband tussen de tekstelementen expliciet te maken. Bijvoorbeeld:*
- Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes.
- Nergens ontwaarde hij een schip, <maar> hij zag op het strand <wel> drie herten
zwerfen.
- Vergilius, *Aeneis* 1.184-185
- Beeld** Zie vergelijking.
- Chiasme** De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.
- Op het Centraal Examen dienen de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).*
- laat mij **je gezicht** (a) zien, laat mij **je stem** (b) horen,
want zoet is **je stem** (b) en **je gezicht** (a) is bekoorlijk.
- Bijbel, *Hooglied* 2:14b
- Aeneas **fundantem** (a) **arces** (b) ac **tecta** (b) **novantem** (a)
conspicit.
- Hij ziet Aeneas **funderingen leggen voor** (a) **vestingen** (b) en **huizen** (b) **bouwen**
(a).
- Vergilius, *Aeneis* 4.260-261
- Climax** Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.
- Uren, dagen, maanden, jaren,**
vliegen als een schaduw heen
- Rhijnvis Feith, *Nieuwjaarslied*
- Hic sunt (...) qui **de nostro omnium interitu**, qui **de huius urbis** atque adeo **de orbis
terrorum exitio** cogitent.
- Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op **de dood van ons allen, op de
ondergang van deze stad, ja, van de hele wereld.**
- Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.9
- Eufemisme** De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.
- De dierenarts heeft onze hond laten **inslapen**.
- Qui nunc **it per iter tenebricosum
illuc, unde negant redire quemquam.**
- Hij **gaat** nu **langs de weg vol duisternis
naar daar, waarvandaan niemand, zo zegt men, terugkomt.**
- Catullus, *Carmina* 3

Hypallage Een bijvoeglijk naamwoord congrueert met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.

Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken** licht om in te dwalen.

Ida Gerhardt, *Tussenuur*

altae moenia Romae

de muren van het **hoge** Rome

Vergilius, *Aeneis* 1.7

Hyperbaton De uiteenplaatsing van woorden die een grammaticale eenheid vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.

Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.

Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat vliegen.

Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214

N.B. In collocaties als **magno cum murmure** ("met zwaar gedreun", Vergilius, *Aeneis* 1.55) en **commixtis igne tenebris** ("met vuur vermengde duisternis", Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (*cum, igne*) maken namelijk deel uit van de woordgroep.

Hyperbool Overdrijving.

instar montis equum

een paard **zo groot als een berg**

Vergilius, *Aeneis* 2.15

Litotes De ontkenning van een begrip om het tegendeel te benadrukken.

Dat is niet helemaal het juiste antwoord.
(*De docent bedoelt dat het antwoord helemaal onjuist is.*)

Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.

Ik **ben er niet onwetend van** (= *Ik weet heel goed*) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.
Cicero, *Epistulae ad Familiares* 15.6

Metafoor De vervanging van een begrip door een begrip dat daar een gelijkenis mee vertoont. Het verschil met het stilistisch begrip vergelijking is dat bij een metafoor alleen het beeld wordt genoemd (dus zonder 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.).

Hij woont in een **zwijnenstal**.

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.

Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia De vervanging van een begrip door een begrip dat daarmee te maken heeft maar er geen gelijkenis mee vertoont.

- een abstract in plaats van een concreet begrip (**Abstractum pro concreto**)

cum **desiderio** meo nitenti
carum nescioquid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= *degene naar wie ik verlang*) een leuk spelletje wil spelen

Catullus, *Carmina* 2.5-6

- de naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer

Cererem corruptam undis

Ceres, die (= *het graan, dat*) bedorven was door het water

Vergilius, *Aeneis* 1.177

- het materiaal van een voorwerp in plaats van het voorwerp zelf

inutile **ferrum** cingitur

hij hangt zijn nutteloze **ijzer** (= *zwaard*) aan zijn zijde

Vergilius, *Aeneis* 2.510-511

De oude Priamus bewapent zich tijdens de inname van Troje.

- een deel in plaats van het geheel (**Pars pro toto**)

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos langs de **daken** (= *huizen*) van de stad stormend

Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Schrijven is schrappen.

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Parallellisme De onderdelen van twee of meer grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen staan in dezelfde volgorde.

Op het Centraal examen dienen de tekstelementen die het parallellisme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (a) ... (b).

Daar (a) gaat ze (b), en zoveel schoonheid (c) heb ik nooit verdiend (d). / **Daar (a) staat ze (b), en zoveel gratie (c) heb ik nooit gezien (d).**

Clouseau, *Daar gaat ze*

qui armati **senatum** (a) **obsederint** (b), **magistratibus** (a) **vim attulerint** (b), **rem publicam** (a) **oppugnarint** (b)

die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen

Cicero, *Pro Caelio* 1

Personificatie

Levenloze voorwerpen of abstracties worden voorgesteld als levende wezens of krijgen eigenschappen daarvan toebedeeld.

Het licht **begint te wandelen** door het huis
en **raakt de dingen aan**.

Ida Gerhardt, *Zondagmorgen*

Silent enim leges inter arma.

Tijdens een oorlog **zwijgen** de wetten immers.

Cicero, *Pro Milone* 11

Pleonasme

Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die reeds in het begrip zelf besloten ligt.

een potentiële kans

deorum immortalium

onsterfelijke goden

Cicero, *Pro Sexto Roscio* 29

Polysyndeton

Twee of meer tekstelementen binnen een zin zijn met elkaar verbonden door evenveel nevenschikkende voegwoorden. Bij drie of meer tekstelementen kan bij het eerste tekstelement het voegwoord ontbreken.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweet

Joost van den Vondel, *Palamedes* 1

Et placet **et** video

En hij bevalt mij **én** ik zie hem

Ovidius, *Metamorphoses* 3.446

Laudat digitos**que** manus**que**
brachia**que et** nudos media plus parte lacertos.

Hij prijst **én** haar vingers **én** haar handen **én** haar onderarmen **én** haar voor meer dan de helft ontblote bovenarmen.

Ovidius, *Metamorphoses* 1.500-50

Punt van overeenkomst

Zie Vergelijking.

Retorische vraag

Een vraag waarbij het niet de bedoeling van de vragensteller is dat er een antwoord gegeven wordt.

Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel?

Bill Gates

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld?

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.1

Sententia

Een algemeen geldende uitspraak.

Van het concert des levens heeft niemand een program.

homines, dum docent, discunt.

mensen leren, terwijl zij les geven.

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 7.8

Tautologie Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.

gratis en voor niks

Domum meam maioribus praesidiis **munivi** atque **firmavi**.

Ik heb mijn huis met grotere wachtposten **beveiligd** en **versterkt**.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.10

Tertium comparationis

Zie vergelijking.

Tricolon Een opsomming die bestaat uit drie delen.

castus et **sanctus** et **diis simillimus** princeps

een **vrome** en **heilige** en **zeer op de goden lijkende** keizer

Plinius Minor, *Panegyricus* 1

Vergelijking Een begrip wordt vergeleken met een ander begrip (met gebruik van 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.).

Een vergelijking bestaat uit drie elementen:

1. **afgebeelde**: het begrip dat met iets anders vergeleken wordt
2. **beeld**: het begrip waarmee het afgebeelde vergeleken wordt
3. **tertium comparationis / punt van overeenkomst**: het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen

De jongen werd zo rood als een kreeft.

afgebeelde:	de jongen	
beeld:	de kreeft	
tertium comparationis / punt van overeenkomst:		de roodheid

visa fugit nympe, veluti perterrita fulvum
cerva lupum

Nu ze gezien is, vlucht de nimf, zoals een geschrokken hinde vlucht voor een bruine wolf
Ovidius, *Metamorphoses* 11.771-772

afgebeelde:	de nimf	
beeld:	de hinde	
tertium comparationis / punt van overeenkomst:		het (angstig) vluchten

II. Narratologische middelen

Alwetende verteller

De vertellende instantie die complete kennis van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal heeft.

Apostrofe Iemand spreekt een ding of begrip aan, of een personage dat niet bij hem of haar aanwezig is.

Quis tibi tum, **Dido**, cernenti talia sensus?

Hoe was je er toen aan toe, **Dido**, toen je dergelijke dingen zag?

Vergilius, *Aeneis* 4.408

De verteller Vergilius spreekt een personage aan.

'Invide' dicebant '**paries**, quid amantibus obstas?'

'**Muur**', zeiden ze, 'die ons niets gunt, waarom sta jij geliefden in de weg?'

Ovidius, *Metamorphoses* 4.73

Dramatische ironie

Een of meer personages hebben minder kennis van de situatie dan de lezer/toehoorder.

Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.

Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen? Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid of mijn leeftijd waar je voor vlucht.

Ovidius, *Metamorphoses* 3.454-456

Narcissus spreekt tegen zijn eigen spiegelbeeld in het wateroppervlak, dat telkens verdwijnt als hij het aan wil raken.

Prospectie (flashforward)

De verteller of een personage verwijst naar latere gebeurtenissen.

Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.

Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden.**

Ovidius, *Metamorphoses* 8.211-212

Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.

Retrospectie (flashback)

De verteller of een personage verwijst naar eerdere gebeurtenissen.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.
(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd, toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.
(...)

Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het bewaard was, had het jou al die jaren bewaard, jongen.

Ovidius, *Metamorphoses* 8.451-452; 458-459

Ringcompositie

Afbakening van een tekstgedeelte door aan het einde een tekstelement uit het begin (al dan niet letterlijk) te herhalen.

Haec tum multiplici populos sermone replebat
(...)
Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.

Zij vulde toen de volkeren met veelsoortige praatjes
(...)

Dit soort dingen verspreidde de vuile godin overal in de monden van de mensen.

Vergilius, *Aeneis* 4.189 en 195

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal zien; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo De verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd.

Verteltijd: de tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen.

Vertelde tijd: de tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen.

Versnelling: de verteltijd is korter dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt.

Vertraging: de verteltijd is langer dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp.

III. Argumentatieve middelen

A-fortiori-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een sterker voorbeeld aan te halen.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: quanto magis hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. Des te meer moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 48.1

Analogie-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een vergelijkbare situatie aan te halen.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, sic quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, zo mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, *De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

Het verdedigen van een bewering/stelling door te verwijzen naar de mening van een belangrijk persoon of personen.

Nam ut visum est maioribus nostris, 'sera parsimonia in fundo est'.

Want, zoals onze voorouders al vonden, 'Op de bodem is zuinigheid te laat.'

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 1.4

Fictieve uitspraak

Het zelf onder woorden brengen van een mogelijke reactie of tegenwerping om daar op voorhand op in te kunnen gaan.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als het noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen), een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior

premissa minor

conclusie

Alle mensen zijn sterfelijk

Socrates is een mens

Socrates is sterfelijk

IV. Aanvullingen voor poëzie

A. Metrum

De kandidaat wordt geacht in staat te zijn een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te scanderen. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon. De begrippen cesuur en synizese worden niet bekend verondersteld. Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a, de ablativus enkelvoud op een lange -a. Bij onzijdige naamwoorden eindigen de nominativus en accusativus meervoud op een korte -a.

Elisie Als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, valt in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord weg, evenals de eventueel aanwezige -m.

Illa redit **iuvenemque oculis** animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Verband tussen metrum en inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid uitdrukken.

Parent ambo baculisque levati
nituntur longo vestigia ponere clivo.

Beiden gehoorzamen en leunend op hun stok
doen ze hun best de lange helling te beklimmen.

Ovidius, *Metamorphoses* 8.697

Twee bejaarde mensen beklimmen op bevel van de goden een heuvel.

De aanwezigheid van veel dactyli kan opwinding, luchtigheid of snelheid uitdrukken.

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum.

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakke.

Vergilius, *Aeneis* 8.596

B. Stilistische middelen

Dichterlijk meervoud

Het gebruik van een meervoud van een zelfstandig naamwoord waar een enkelvoud begrepen moet worden.

nudaque marmoreis percussit **pectora** palmis.

Hij sloeg met marmewitte handen op zijn ontblote **borst**.

Ovidius, *Metamorphoses* 3.481

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel, waarbij niet meer dan twee woorden van de syntactische eenheid op de volgende regel staan.

Serius egressus vestigia vidit **in alto**
pulvere certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.

Ovidius, *Metamorphoses* 4.105-106

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het beeld uitvoerig wordt uitgewerkt.

Qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

Zo ook zwoegen in de vroege zomer de bijen op de bloemige velden onder de zon, wanneer zij de jonge volwassen geworden bijen naar buiten brengen of de vloeibare honing persen en de cellen vullen met heerlijke nectar, of als zij de vrachten overnemen van hen die komen aanvliegen of wanneer ze in slagorde geschaard het nutteloos volkje van de darren verdrijven van de korven. Krioelende, gonzende arbeid: de geurige honing ruikt naar tijd.

Vergilius, *Aeneis* 1.430-436

Aeneas ziet de Carthagers hard werken aan de bouw van hun nieuwe stad.

Bij de interpretatie van een vergelijking kan men onderscheid maken tussen de primaire functie van het beeld (illustratie van een deel van het verhaal) en verschillende secundaire functies van het beeld, zoals het vooruit- of terugverwijzen, het opwekken van emoties en de mogelijkheid om een passage in een breder perspectief te plaatsen.

Patronymicum

Persoonsaanduiding die is afgeleid van de naam van de (groot)vader.

Tyndaris, dochter van Tyndareüs (= Helena) (Vergilius, *Aeneis* 2.569)

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cececi	casum*
caedo	cececi	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudo	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum

nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexii	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruii	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	-
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	-
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fiō	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum

patior
polliceor
proficiscor
queror
reor
sequor
soleo
utor
vehor
vereor
vertor

passus sum
pollicitus sum
profectus sum
questus sum
ratus sum
secutus sum
solitus sum
usus sum
vectus sum
veritus sum
versus sum

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

[cvte.nl](https://www.cvte.nl)

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

 Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklatype. [Centraleeindtoetspo.nl](https://www.centraleeindtoetspo.nl)

 Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs. [Examenblad.nl](https://www.examenblad.nl)

 Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen. [Staatsexamensvo.nl](https://www.staatsexamensvo.nl)

 Centrale examens middelbaar beroeps- onderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma. [Examenbladmbo.nl](https://www.examenbladmbo.nl)

 Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding. [Staatsexamensnt2.nl](https://www.staatsexamensnt2.nl)